JINOYAT ISHLARI BO‘YICHA RAQAMLI DALILLARDAN FOYDALANISHNING HUQUQIY MASALALARI

Hayitova Setora
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi talabasi
sitorahayitova979@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21253952

Annotatsiya: Mazkur maqolada jinoyat ishlari bo‘yicha raqamli dalillardan foydalanishning huquqiy asoslari, ularning jinoyat protsessidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli dalillarni to‘plash, saqlash, tekshirish hamda baholash bilan bog‘liq dolzarb muammolar yoritilib, milliy qonunchilik va xalqaro tajriba qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganilgan. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligidagi so‘nggi islohotlar, Oliy sud Plenumi qarorlari hamda rivojlangan davlatlar amaliyoti tahlil qilinib, raqamli dalillarning maqbulligi va haqiqiyligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha mualliflik takliflari ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari jinoyat protsessida raqamli dalillardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda odil sudlovni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *raqamli dalil, elektron ma’lumot, jinoyat protsessi, isbotlash, dalillarning maqbulligi, dalillarning haqiqiyligi, kiberjinoyat, elektron qurilma, Chain of Custody, hash-qiymat, raqamli kriminalistika, xalqaro tajriba.*

XXI asr axborot texnologiyalari va raqamlashtirish davri sifatida tavsiflanmoqda. Zamonaviy jamiyat hayotining deyarli barcha jabhalarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanilishi natijasida insonlarning kundalik faoliyati, iqtisodiy munosabatlari va ijtimoiy aloqalari elektron muhit bilan chambarchas bog‘lanib bormoqda. Mazkur jarayon bir tomondan qulaylik va samaradorlikni oshirayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan yangi turdagi huquqbuzarliklar va jinoyatlarning yuzaga kelishiga zamin yaratmoqda. Bugungi kunda jinoyatlarni sodir etish, ularga tayyorgarlik ko‘rish yoki ularning izlarini yashirishda turli elektron qurilmalar, internet tarmoqlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanilmoqda. Natijada jinoyat ishlarini tergov qilish va sudda ko‘rib chiqish jarayonida elektron shaklda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarning daliliy ahamiyati ortib bormoqda. Xususan, mobil telefonlar, kompyuterlar, videokuzatuv vositalari, elektron yozishmalar va boshqa raqamli manbalarda saqlanayotgan ma’lumotlar ko‘plab jinoyat ishlarida muhim isbotlash vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, raqamli dalillarning o‘ziga xos xususiyatlari ularni an’anaviy dalillardan ajratib turadi. Bunday ma’lumotlar qisqa vaqt ichida nusxalanishi, o‘zgartirilishi yoki yo‘q qilinishi mumkinligi sababli ularni aniqlash, rasmiylashtirish, saqlash va baholash jarayonlarida alohida yondashuv talab etiladi. Bu esa jinoyat protsessida raqamli dalillardan foydalanishning huquqiy asoslarini takomillashtirish, ularning maqbulligi va ishonchliligini ta’minlash bilan bog‘liq masalalarni ilmiy jihatdan tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarni huquqiy tartibga solish hamda jinoyat-protsessual qonunchilikni zamonaviy talablarga moslashtirish borasida muayyan islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlar doirasida raqamli ma’lumotlarning daliliy ahamiyatini belgilash, ulardan foydalanish tartibini takomillashtirish hamda sud-tergov amaliyotida qo‘llash masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur maqolada jinoyat ishlari bo‘yicha raqamli dalillarning huquqiy tabiati, ularning jinoyat protsessidagi o‘rni va ahamiyati, milliy qonunchilik hamda xalqaro tajribadagi

yondashuvlar tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish istiqbollari yuzasidan fikr-mulohazalar bildiriladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida jinoyatchilikning sodir etilish usullari hamda ularni fosh etish vositalari sezilarli darajada o‘zgarmoqda. Bugungi kunda aksariyat jinoyatlar mobil telefonlar, kompyuterlar, internet tarmoqlari, ijtimoiy tarmoqlar, elektron to‘lov tizimlari va boshqa raqamli texnologiyalar bilan bevosita yoki bilvosita bog‘liq holda sodir etilmoqda. Shu sababli jinoyat ishlarini yuritishda elektron shaklda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarning daliliy ahamiyati ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq jinoyatlar sonining o‘sishi ushbu masalaning dolzarbligini yaqqol namoyon etmoqda. **Ichki ishlar organlari ma’lumotlariga ko‘ra, 2019-yilda 863 ta kiberjinoyat qayd etilgan bo‘lsa, 2024-yilda ushbu ko‘rsatkich 58 800 taga yetgan. Natijada so‘nggi besh yil davomida kiberjinoyatlar soni 68 barobarga oshgan.** Shuningdek, *2024-yilda kiberjinoyatlar mamlakatda qayd etilgan barcha jinoyatlarning 44,4 foizini tashkil etgan.* Mazkur holat jinoyatlarni tergov qilish va sudda ko‘rib chiqishda raqamli dalillarning o‘rni tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi. Raqamli dalillar deganda elektron qurilmalar yoki axborot tizimlarida saqlanadigan, uzatiladigan yoki qayta ishlanadigan hamda jinoyat ishining holatlarini aniqlash uchun ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlar tushuniladi. Bunday dalillar qatoriga elektron yozishmalar, audio va video fayllar, geolokatsiya ma’lumotlari, internet faoliyati izlari, elektron hujjatlar hamda boshqa raqamli axborotlar kiradi. An’anaviy ashyoviy dalillardan farqli ravishda, raqamli ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida nusxalash, o‘zgartirish yoki o‘chirib yuborish mumkin. Shu bois ularning haqiqiyligi va yaxlitligini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro amaliyotda raqamli dalillar bilan ishlashning aniq mexanizmlari shakllangan. Jumladan, Yevropa Kengashining Kiberjinoyatchilik to‘g‘risidagi Budapesht konvensiyasi elektron dalillarni aniqlash, saqlash va davlatlararo almashishning asosiy huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi. AQSh va Yevropa davlatlari amaliyotida esa raqamli dalillarning ishonchliligini ta’minlash uchun Chain of Custody hamda hash-autentifikatsiya mexanizmlaridan keng foydalaniladi. Chain of Custody dalil qachon, kim tomonidan va qanday sharoitda olingani hamda saqlanganini qayd etuvchi hujjatlashtirilgan tizim bo‘lsa, hash-autentifikatsiya elektron ma’lumotlarning o‘zgarmaganligini matematik usullar orqali tasdiqlash imkonini beradi. ***Raqamli dalillarning ahamiyati haqida xorijiy tadqiqotchi Fran Casino “Raqamli dalillar tahlili bugungi kunda deyarli har bir jinoiy tergovning ajralmas qismiga aylangan” deb ta’kidlaydi.*** Mazkur fikr zamonaviy jinoyat protsessida elektron ma’lumotlarning naqadar muhim o‘rin tutayotganini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli dalillar institutini rivojlantirish borasida muhim huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, **2024-yilda qabul qilingan qonunchilik o‘zgartirishlari bilan jinoyat-protsessual qonunchilikka *“raqamli dalillar”* va *“elektron ma’lumotlar”* tushunchalari kiritildi.** Natijada raqamli ma’lumotlarni yig‘ish, qayd etish, tekshirish va baholashning huquqiy asoslari yanada takomillashtirildi. Bundan tashqari, ***O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Jinoyat ishlari bo‘yicha ashyoviy dalillarga oid qonunchilikni qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarorida ham raqamli ma’lumotlarni dalil sifatida baholashda ularni olish va rasmiylashtirishning protsessual talablariga qat’iy rioya etilishi lozimligi ta’kidlangan.*** Shu bilan birga, amaliyotda qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, mobil telefon yoki messenjerlardan olingan skrinshotlarning haqiqiyligini tekshirish mezonlari yetarli darajada aniq belgilanmagan.

Ikkinchidan, audio va video yozuvlarning montaj qilinmaganligini aniqlash bo‘yicha yagona protsessual standart mavjud emas.

Uchinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi natijasida yolg’on audio va video materiallarning paydo bo‘lishi dalillar ishonchliligini baholash jarayonini murakkablashtirmoqda.

To‘rtinchidan, milliy qonunchilikda Chain of Custody va hash-autentifikatsiya kabi mexanizmlar alohida protsessual institut sifatida mustahkamlanmagan.

Fikrimizcha, raqamli dalillar bilan bog‘liq asosiy muammo ularni jinoyat ishiga qo‘shish emas, balki ularning haqiqiyligi, yaxlitligi va o‘zgarmaganligini kafolatlaydigan mexanizmlarning yetarli darajada huquqiy tartibga solinmaganligidadir. Amaliyotda elektron ma’lumotlarning qachon va qanday olingani, ular ustida o‘zgartirishlar kiritilmaganligini isbotlash masalasi ko‘pincha bahsli holatlarni yuzaga keltiradi. Milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish maqsadida bir necha yo‘nalishlarda islohotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Xususan, **Jinoyat-protsessual kodeksida Chain of Custody institutini** [1]alohida norma sifatida mustahkamlash, raqamli dalillarning hash-qiymatini majburiy qayd etish tartibini joriy etish, elektron ma’lumotlar bilan ishlash bo‘yicha yagona protsessual standartlarni ishlab chiqish hamda raqamli kriminalistika laboratoriyalarining texnik imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan raqamli dalillardan foydalanish amaliyotiga bag‘ishlangan alohida qaror qabul qilinishi sud-tergov amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qilgan bo‘lar edi. Shunday qilib, raqamli dalillar instituti zamonaviy jinoyat protsessining muhim tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Kiberjinoyatchilikning o‘sib borishi va raqamli texnologiyalarning jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi ushbu institutni doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etadi. Shu bois raqamli dalillarning maqbulligi, haqiqiyligi va ishonchliligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish odil sudlovni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida raqamli dalillar jinoyat ishlarini tergov qilish va sudda ko‘rib chiqish jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Elektron yozishmalar, audio va video fayllar, geolokatsiya ma’lumotlari hamda boshqa raqamli axborotlar jinoyat ishining holatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasida raqamli dalillar bilan bog‘liq huquqiy asoslar bosqichma-bosqich takomillashtirilayotgan bo‘lsa-da, ularning haqiqiyligi, yaxlitligi va maqbulligini ta’minlash bilan bog‘liq ayrim masalalar hali ham dolzarbligicha qolmoqda. Xususan, raqamli dalillarni saqlash, tekshirish va baholashning yagona protsessual mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, Chain of Custody va hash-autentifikatsiya kabi mexanizmlar raqamli dalillarning ishonchliligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois ushbu institutlarning milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich joriy etilishi hamda raqamli kriminalistika imkoniyatlarining kengaytirilishi jinoyat

[1] **Chain of Custody** — dalilning aniqlangan paytdan boshlab sud muhokamasi yakunigacha bo‘lgan harakatlanishi, saqlanishi va unga kirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar haqidagi ma’lumotlarni qayd etuvchi hujjatlashtirilgan nazorat tizimi. https://nij.ojp.gov/library/publications/digital-evidence-and-us-criminal-justice-system

protsessida dalillar bilan ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda raqamli dalillardan foydalanishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish, ularning maqbulligi va ishonchliligini ta'minlash hamda bu boradagi xalqaro standartlarni milliy amaliyotga tatbiq etish odil sudlovni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2025.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2024-yil 21-noyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Jinoyat ishlari bo‘yicha ashyoviy dalillarga oid qonunchilikni qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarori.
4. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). Council of Europe, Budapest, 23 November 2001.
5. National Institute of Standards and Technology (NIST). Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. Special Publication 800–86. Gaithersburg, MD, USA, 2006.
6. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. – 3rd ed. – Amsterdam: Academic Press, 2011.
7. Carrier B. File System Forensic Analysis. – Boston: Addison-Wesley Professional, 2005.
8. Casey E., Turnbull B. Digital Evidence on Mobile Devices. In: Handbook of Digital Forensics and Investigation. – Academic Press, 2010.
9. Casino F., Solanas A., Patsakis C. A Systematic Literature Review of Digital Forensics and Digital Evidence. Future Generation Computer Systems. – 2022.